

## 25. Levelet kaptam, lájf

A XX. században önálló tudománnyá vált szemiotika (jel tudomány) szerint a természetes és mesterséges környezet csupa jel, azaz érzékszervekkel tapasztalható jelenség, amely önmagán túlmutatva valami másra utal. A nyelv szintén jelekből áll, amelyeket — hallgatás és olvasás közben — állandóan próbálunk megfejteni. Ez az anyanyelvünkön sikerülni szokott, hiszen épp azért alkotunk több millióan egy nyelvközösséget, mert a nyelvi jeleket szinte egyformán értelmezzük. De mi van, ha egy jövevényszó nem mond nekünk semmit? Ilyenkor gyakorta előfordul, hogy a saját nyelvünk szerint töltjük meg tartalommal.

Amikor a latin *armarium* '(fegyvertartó) szekrény' bekerült a magyarba, a jelentésével mindenki tisztában volt, hiszen egy bútordarab ránézésre is elárulja, hogy mire való. De ettől még a szó idegenül csengett. „Nosza, honosítsunk rajta egy csöppet” — gondolhatták őseink. „Mostantól legyen *almárium*! Bár semmi köze az almához, így részben a magunkévá tettük!” Mindez pusztán feltételezés, mert sosem tudni biztosan, hogy a hangalak vagy a jelentés mitől változik meg. Az *almárium* lehet egyszerű félrehallás is, amelyet utólag próbáltak magyarázni a gyümölcs nevével. Akárhogy is, minden nyelvben megfigyelhető, hogy a beszélők (főleg a kevésbé műveltek) egy ismeretlen vagy ritka szót teljesen vagy részben egy hozzá hasonlóhoz idomítanak. Ez a jelenség az ún. *népetimológia*. Jöjjenek a példák csoportosítva!

Talán azokból a szavakból van a legkevesebb, amelyeknek a téves értelmezés miatt új jelentése alakult ki. A *bombasztikus* eredetileg 'fellengzős (szólam)', ma — a fiatalok körében — 'látványos, lenyűgöző', nyilván a *bomba* miatt (pl. *bombasiker*). A *hallucinálás* továbbra is 'érzéki csalódás', de ez a jelentés a szókezdet (*hall-*) hatására kezd arra leszűkülni, hogy 'téves hangérzékelés'. A vitatott eredetű *hókuszpókusz* egy lehetséges magyarázat szerint a misén elhangzó *Hoc est corpus meum* 'Ez az én testem' eltorzított alakja. Persze a szó ettől még nem lett értelmes, viszont katolikus mondatból pogány varázsigévé vált.

A népetimológia mindenekelőtt a szavak hangalakját módosítja. Némelyek bekerültek a köznyelvbe (azaz már írásban is használatosak), mások nem, megint mások a műveletlen és a művelt nyelvváltozat között ingadoznak. Lássunk néhányat az első csoport tagjai közül! A *hóhányó* eredete a cigány *hohano* 'hazudós, csaló'. A *kárókatona* se nem kártyaszín, se nem baka, hanem valójában a török *qara qatna* 'fekete madár' átalakítása. A *keresztény* — Jézus megfeszítése miatt — látszólag nem szorul magyarázatra, pedig a latin *Christianus* jelentése 'krisztusi', nem 'keresztes'. Egyébként a szabályos *keresztyén* alak máig megvan a protestáns felekezetek nyelvében. A *málen(y)kij robot* igazában *маленькая работа*, azaz oroszul '(egy) kis munka'. A *rántotta* persze nem rángatással, hanem zsiradékban kisütve készül; a kihalt *rát* ugyanis ezt jelentette. A szláv *ulica* magyarul eleinte *ulca* volt, később az alapszókészletű *út* belecsempészésével *utca* lett belőle.

A köznyelvben nem nyert polgárjogot, és ritkább is az *egyívású* (vö. *egyívású*), a *rabbiátus* (vö. latin *rabiatus* 'dühös, indulatos') no meg a *talpalattnyi* (vö. *talpalat* 'járó föld'). Néha zöldségesek tábláin olvasható a *magbaváló* (vö. *magvaváló*), az étlapokon pedig (még a legelegánsabb éttermekben is) a *gordon bleu*. A francia *cordon bleu* 'kék szalag', a *gordon* viszont 'nagybőgő'. A népetimológiát talán az indokolja, hogy a *kordon* magyarul 'tételzáró kötéll', ezt azonban nem sikerült a sajttal és sonkával töltött szeletre vonatkoztatni. A *gordon* azonban nem hangszerként, hanem férfinévként él a köztudatban. „Hátha a feltaláló szakácsot így hívták” — okoskodhattak a vendéglátók, és megalkották a *gordon bleu*-t.

A harmadik csoport tagjai évtizedek óta küzdenek a „köznyelvi” címkéért. A *centíroz* (< német *zentrieren* 'középpontba hoz') és a *szervíz* (< francia *service* 'szolgáltatás') nemcsak a motor- és gumiszerelők, hanem más emberek beszédében is előfordul. Az előbbi ihletője a *centi*, az utóbbié a *víz*, a *javit* és a *remíz* is. Az *ismeri a dörgést* második szava voltaképpen *dürgést*, amely a fajdkakas párzásra hívó hangja. Az *egyenlőre* kapcsán immár csak a szótárak tesznek úgy, mintha bárki az 'egyenlő méretűre' jelentésben használná a 'most még' helyett.

Pedig az *egy* már nem ismerhető fel az *egyelőre* szóban, mert mindig rövid [gy]-vel hangzik. A *kürtőskalács* hírből sem ismeri a *kürtöt*, de a *kürtöt* annál jobban, csak hát a füstelvezető nyílás az üreges-tölcséres hangszerről kapta a nevét.

A népetimológia elsősorban szókészleti jelenség, de néha a nyelvtanba is beletenyerel. A *vakondok* szóvégi *k*-ja számjelként értelmeződött, így ez a szó ma többes szám, és létrejött mellette a *vakond*. Az *engemet* és a *tégedet* azoknak az alkotása, akik egy mondat tárgyától mindig elvárják a *-t* ragot (vö. *minket*, *titeket*), és toldalék híján nem fedezik fel az *engem*, *téged* tárgyasságát. A *garmada* sokak számára birtokjeles szó (vö. *harmada*) a hagyományos *garmadája* helyett. A *tősgyökeres* eleje ma értelmetlen: csak *töves* létezik. Ezért megszületett a *tőzsgyökeres*. Elbűvölő természeti kép!

Az értelmesítés belső parancsa olykor szókapcsolatokat, mondatrészeket is maga alá gyűrhet. Az angol nyelvű könnyűzenei számok közül — ízelítőül — a következők refrénje nyert magyaros változatot: *Gimme some lovin' ~ Kiviszem a lavórt; I should be so lucky ~ Ásót visz a Laci; Send me now an SOS ~ Szentmihályon presszó lesz; Who's bad ~ Húzz be; Who's that girl ~ Ússz egy kört; You're so sexy ~ Jocó, szexi*. Akár az angoltudás hiánya, akár a tréfálkozás „hozta világra” ezeket, jól szemléltetik, hogy az emberben igazi biztonságérzetet csak az anyanyelv kelthet!

1985-ben, amikor siker lett az osztrák Opus együttes *Life is life* című dala, az összes magyar rajongó (és mindenki más) így énekelte a refrén egyik sorát: *Levelet kaptam, lájf*. Az eredeti szövegrészt senki sem tudta, de ma már — hála az Internetnek — tudjuk: *Labadab dabdab life*; költői érzékenységgel készített műfordításban: *Subidub dubdub, élet*.